

УДК 398.9 (=862)

Асаблівасці сюжэтаў замоўных формул Гомельшчыны (на матэрыяле Веткаўскага і Рагачоўскага раёнаў)

С. А. ВЯРГЕЕНКА

Замоўны на тэрыторыі Веткаўскага і Рагачоўскага раёнаў, як і ў астатніх раёнах Гомельшчыны, прадстаўлены ўсімі тэматычнымі групамі. Пераважную большасць сярод іх складаюць лекавыя – 61,76 % і 60 % ад усёй колькасці запісаных у гэтых раёнах адпаведна. Замоў, звязаных з гаспадарчай дзейнасцю, прыкладна па 7 % у абодвух раёнах. Амаль аднолькавая колькасць і ахоўных замоў (у гэтую тэматычную групу мы адносім ахоўныя ад прыродных катаклізмаў: навальніца, маланка, пажар, ад нячысцікаў, ад укусаў змей, сабак і г.д.) – 5,88 % і 8,57 % адпаведна. Калі тут мы назіраем амаль поўнае супадзенне, то ў сацыяльна-бытавой тэматычнай групе намі зафіксаваны пэўныя адрозненні. Так, у Рагачоўскім раёне пераважаюць любоўныя замоўныя формулы – 18,57% (у Веткаўскім такіх тэкстаў усяго толькі 7,35 %), а ў Веткаўскім – замоўныя, звязаныя з сацыяльнымі адносінамі – 17,64 % (у Рагачоўскім такіх тэкстаў 2,85 %).

Вызначальным у замоўна-заклінальным акце з’яўляецца дзеянне – “магічны сродак дасягнення жадаемага ў лекавых, ахоўных, прадудцыраваных і іншых рытуалах” [4, 239], якое ўваходзіць у замоўны сюжэт адным з галоўных складаемых. Агульнае вызначэнне тэрміналагічнаму паняццю “сюжэт” у фалькларыстыцы даў Б.М. Пуцілаў: “Паняцце “сюжэт” уяўляе сабой вядомую навуковую ўмоўнасць, але толькі ў тым сэнсе, што яно не раўно паняццю “тэкст” і фармулюецца ў выніку спецыяльнага аналізу групы тэкстаў” [3, 137]. Як слушна адзначыў Ул. Кляус “...пад замоўным сюжэтам разумеецца прысутнасць у тэксце некалькіх груп узаемазвязаных паміж сабой элементаў апавядання – персанажа, яго дзеяння, месца дзеяння і аб’екта дзеяння” [2, 12].

Аналіз тэкстаў замоў дазволіў заўважыць, у якой ступені частотнасці ўласцівы для іх формулы адсылання хваробы (кулі, злых вачэй, беса, братцаў-дамавікоў). Нельга не пагадзіцца са свярджэннем Г.А.Барташэвіч, што “амаль універсальным характарам валодаюць формулы пераліку, формулы лекавай парады, формулы выгнання, якія ўскладняюцца матывамі надобрывання, застрашвання, адсылкай у лепшыя нібыта месцы” [1, 112]. У якасці такіх месц, куды адсылалі хваробу, сустракаюцца, у першую чаргу, непрывабныя мясціны У абодвух раёнах небяспечныя сілы, персаніфікаваныя хваробы, адухоўленыя прадметы адпраўляюцца за крутыя (высокія) горы; за (у) цёмныя (сухія) лясы; у чыстае поле. У Веткаўскім раёне яшчэ на сухі ліст, драўляны сук (в. Раманаў Лес); да свіней; на (топкае (в. Радуга) балота (г. Ветка, в. Стаўбун); на чарот; дзе вецер не вее, дзе сонца не грэе, дзе курынага голасу не чуваць; на мхі, дзе пташкі крычаць, варчаць, зайцаў пужаюць (в. Стаўбун); на гібікія (ніцця (в. Ягаднае)) лозы (в. Радуга); за крутыя берагі (в. Ягаднае); на жыдоўскія паняліцы; на жоўтыя пяскі (в. Неглюбка); на ліха і нават – у ад (в. Стаўбун). У нешматлікіх тэксцях адсыланне адбываецца без канкрэтызацыі месца адсылкі (“Я ж цябе зсылаю з этай скацінкі...” (в. Неглюбка); “Чирей-Василий, не ходи ты шире, а поскорей сходи...” (в. Раманаў Лес); на месца, якое займала раней (“Адкуль прыйшло, туды і ідзі” (в. Свяцілавічы); з праклёнам (“З хаты – дымам, з двара – ветрам. Хай так косці маіх урагоў трашчаць” (в. Ягаднае). Адметнымі ў Рагачоўскім раёне з’яўляюцца месцы адсылкі, звязаныя з варожымі кастамі (“на лешага, на пса лахматага, на ката ўсатага”).

Сюжэты пэўнай колькасці замоўных формул, асабліва лекавых, пабудаваны на адсыланні хваробы з частак цела, якія шырока вар’іруюцца ў замовах “Ад спуду” (“Іспуг”), “Ад на-

пасці”, “Ад спіны”, “Ад скулы” (“Ад прыгаворнай скулы”), “Ад уроку” (“Ад суроку”, “Ад нарадкі”), “Ад рожы”, “Ад цела, сэрца, ад крыві”, “Ад грыжы”. У пераважнай большасці замоў незалежна ад месца лакалізацыі хваробы, не ведаючы часта дзе, у вёсках абодвух раёнаў яе выгаворваюць з “(буйнай) **галавы**; з (русага, тонкага, густага) **воласу**; з (румянага, белага) **ліца**; з (ясных, вясёлых, яркіх, галубых) **вачэй** (глаз); з (чорных) **броў**; з (гарачай, бягучай, яснай, краснай) **крыві**; з (рацівага, рэчывага, жаркага) **сэрца**; з **жыл-спажыл** (з сухіх спажылак); з (ваздушнага, белага, чыстага) **жывата**; з (усіх, чэрэг, чорных) **печаней**; з **кашчэй**; з **машчэй**; з (ярых, жоўтых) **маршчэй**; з (жоўтых, сухіх, белых, буйных) **касцей**; з **нутраняй** (нутрэй); **сустаўчыкаў**; (усяго, белага, румянага, буйнага) **цела**. У вёсках Веткаўскага раёна захворванне адсылаецца яшчэ з “**вушэй**”; з (белага) **мозгу**; з **пальчыкаў**; з **локцікаў**; з **кокцікаў**”, а ў вёсках Рагачоўскага – з “(рабочых, белых) **рук**; (рецівых, буйных) **ног**; **голаса**”.

Дзеянні замоўных персанажаў вышэйназваных раёнаў накіраваны на “састаўленне на месца” (у адзінае цэлае). На Веткаўшчыне запісаны тэксты, у якіх матыў знішчэння рэалізуецца праз працэсы **змывання** (“Крыніца-вадзіца, красная дзевіца... змой з раба божага...”; “Вада-вада, не мой берага, а змой з раба божага...”) (в. Свяцілавічы); “Вадзіца-царыца... змой і маю ружыну-ружніцу і булат-жалеза” (в. Малья Нямікі); **паядання**, **разбурэння** (“тры брата... сошліся і покушалі... ангіну, боль разрушілі”) (в. Раманаў Лес); **сцірання** (сніманне) (“...солью ісціраю, макам пасыпаю... боль снімаю”); **знішчэння ў розныя фазы месяца** (“ні сходу, ні маладзіка, ні пад поўна”); **прарастання раслін** (“ружа прынялася, кроў унялася”) (в. Неглюбка); **выдування**, **сплёўвання** (“Плюну, дуну, ад свае скаціны адварот даю”); **аддавання** (“лажы яд”); **знішчэння словам** (“загаварваю... губы, зубы, яркія вочы і язык у році” (в. Стаўбун); **закрывання** (“закрывавай свае зубішчы”); **спынення** (“сунімі сваіх сабак”) (г. Ветка). У Рагачоўскім раёне персанажы замоў яшчэ ствараюць ахову, нерухомасць, перашкоду, насылаюць “таску”, “разжыгаюць каханне”. У шматлікіх тэкстах гучыць матыў пагрозы. Сюжэты асобных любоўных замоў пабудаваны па прынцыпу немагчымасці дзеяння без пэўнай ўмовы.

У знішчэнні захворванняў прымаюць непасрэдны ўдзел такія дзеючыя персанажы, як расліны, птушкі, жывёлы, хтанічныя істоты. У замовах ім надаюцца незвычайныя ўласцівасці. Яны могуць дзейнічаць самастойна, а могуць выконваць і загад таго, хто замаўляе. Так, у замове “Ад гадзюкі” гучыць загад, аб’яднаны з матывам пагрозы: “*Вынь зуб з... А не то вазьму меч, і галава твая з плеч*” (в. Гадзілавічы Рагачоўскага р-на); “Ад зубоў” – “*Дуб, мой дуб, вазьмі мой мой зуб, еслі не возьмёш зуб, буду цябе сеч, рубіць, у скірды складаць, агнём паджыгаць і залой па чыстаму полю разносіць*” (в. Хамічы Рагачоўскага р-на); “*Ёсць на Сіянскім моры, у Лукаморы выспа, на той выспе стаіць дуб на дванаццаць какатоў. На тым дубе звіў сабе чорны воран гняздо і жыві сабе, пажывай, і свой злы яд вынімай. А не будзеш свайго злога яду вынімаць, будзе цябе Гасподзь Бог наказваць вялікімі грозамі, вялікімі хмарамі і вялікімі перунамі*” (в. Гадзілавічы Рагачоўскага р-на). Тры сабакі (“сарты”) – белы, чырвоны, чорны, якіх пасылае Гасподзь, дапамагаюць пазбавіцца ад бяльма: “*белы – бяльмо знімае, красны – кроў злівае, чорны – чалавечка на месца стаўляе*” (в. Перакоп Рагачоўскага р-на). Чорны воран сядзіць на дубе, “*крыллямі размахвае, дзюбаю раздаўбае, кацямі раздзірае, ад (імя) на бабу ўрок забірае*” (в. Сямінаўка Рагачоўскага р-на); “*не пішаеш, не чытаеш, кітцямі разграбаеш, дзюбаю раздаўбаеш, у раба божага (імя) урокі ўнімаеш і ўгавараеш*” (в. Курганне Рагачоўскага р-на). Каб пазбавіць чалавека ад іспугу, ворану дастаткова толькі “крыллямі страпянуцца”. Але ён павінен быць увесь чорны: “*Сам чорны, галава чорная, крылья чорныя*” (в. Княжынка Рагачоўскага р-на).

Найбольш распаўсюджаным персанажам у замовах аналізаваных раёнаў з’яўляецца асоба чалавека, які замаўляе. Ён загаворвае, выгаворвае, “выгаманьванне” “ўцён”, “іспуг”, “скулу”, “урок”, “пріговор”, “зубішчы”; зсылае “жабу”, “грыжу”; кліча на дапамогу, “платочкам махае – кроў сунімае” і г.д. Усе гэтыя дзеянні адбываюцца ў асноўнай частцы замоў. А калі ўлічыць і прысутнасць яго ў тых дзеяннях, якія складаюць змест зачыну (“Госпаду Богу памалюся, Прачыстай Мацеры пакланюся”), то замоўных формул з гэтым вобразам становіцца яшчэ больш.

* Выкарыстаны матэрыялы з фальклорнага архіва кафедры беларускай літаратуры ГДУ імя Ф. Скарыны

Амаль аднолькава апісваюцца такія захворванні, як “жаба-жабяніца” і “грыжа-грыжыніца”. Для абзначэння назвы выкарыстоўваецца здвоены таўталагічны назоўнік, другая частка якога ўтворана пры дапамозе суфікса -іц (-ыц). У абедзвюх замовах гэтыя захворванні называюць “клятымі дзявіцамі”, якія маюць “12 ратоў”, стамляюць “сіні жылы”.

У замоўна-заклінальных абрадах, накіраваных на знішчэнне, з хрысціянскіх персанажаў дзейнічаюць божая Маці і Гасподзь (Гасподзь Бог), святыя Алена і Магдалена. У некаторых выпадках божая Маці дзейнічае разам з “замаўляючым” (“ні сам з сабой, Прачыстая божая Маці са мной”). Таксама яна просіць хваробу выйсці з чалавека, стаіць на прастоле і дапамагае ўсяму свету. У адрозненне ад падобных замоўных формул іншых раёнаў, у замове “Ад урока (сурока) чалавека”, запісанай у Веткаўскім раёне, Прачыстая божая Маці Марэя сядзела на “какацістай, буйлістай бярозе ў лукамор’я”. Бяроза – жаночае дрэва. Магчыма, менавіта таму на ёй сядзіць божая Маці. Звычайна ў тэкстах замоў месцам знаходжання персанажаў з’яўляецца дуб. У нашым прыкладзе тыя якасці, якія звычайна былі ўласцівыя дубу, адносяцца да бярозы: “какацістая, буйлістая”. Буйлістая – з буйным лістом – ніяк не суадносіцца з “пяшчотнай” бярозай. Гасподзь Бог ідзе праз каменны мост, разам з Ісусам Хрыстом “ідзе гарамі, марамі”, “на моры вяду бярэ і белы свет асвятчае”, “нарадку здымае”. Святыя Алена і Магдалена ідуць разам з божай Маці шырокай дарогай, Алена “рожу выпалае”, і Магдалена – вымаўляе. З язычніцкіх персанажаў знішчаюць хваробу тры калекі, якія ідуць праз тры рэкі, ружу сажаюць, ружу паліваюць; дзеўкі, якія гуляюць, у рэчку вянкі кідаюць, урокі выгаварваюць, “краскі” рвуць. У замове “Ад ангіны”, запісанай у в. Раманаў Лес Веткаўскага раёна ад Пагарцавай Фёклы Апанасаўны, 1930 г.н., ужыты вобразы, якія ў рэальным жыцці не могуць сысціся разам: “заяц с поля, месяц с неба, щука с моря”. На першы погляд – гэта тэкст, у аснове пабудовы сюжэта якога ляжыць адмоўнае параўнанне: як не..., так і не. Аднак, калі прачытаць тэкст далей, гэтыя тры вобразы, “тры браты” “...*Сошлись и покушали от крещенной порожденной рабы божьей (имя) ангины*”.

У замоўных формулах пазітыўнай скіраванасці божая Маці ідзе шырокай дарогай, “меднаю гарою”, нясе ключы, цэркаў адмыкае і “младзенца” выпускае, дапамагае. Гасподзь Бог едзе на вараным кане ў шчыгровым сядле, па крутой гарэ, па каменнаму масту. Каня палівае – састаў састаўляе; сходзіць з нябёс, нясе жыватварашчы крыж “от всяких злых собак, волков, от всяких злых людей”; нарадзіўся “ў Нікалаевым дварэ, золатам крэсце крысціўся”; “даў пчол... для радасці, малым дзецям на сладасці...”. З язычніцкіх персанажаў толькі святой алень ляжаў у 12 ключах, якія білі з крыніцы і зубы ў яго не балелі.

Замовы Веткаўскага раёна пераважна складаюцца з адной сюжэтнай тэмы (зачыны не ўлічваем). У 32,35 % тэкстаў назіраецца сумяшчэнне дзвюх (або ў рэдкіх выпадках больш) сюжэтных тэм. У в. Стаўбун мы запісалі замову “Любша (прыварот)”, у тэксце якой развіваюцца дзве сюжэтныя лініі: знішчэнне боскімі сіламі (“*Сам Міхаіл будзе судом судзіць, громам граміць, даждзём паліваць, па чыстаму полю разліваць...*”) і бацькоўскае павучанне (“...*А ты, мой сыноч, поўнай чашкі не пі і сваю (імя дзяўчыны) не бі, на ўсіх плявай, харкай і сваю (імя дзяўчыны) красавіцай называй*”). Але яны звязаны ў адзінае цэлае адным локусам: Міхаіл будзе па **полю** разліваць, у **полі** стаіць **дуб**, пад тым **дубам** стаіць **стол**, за **сталом** сядзіць (імя – бацька жаніха), (імя – маці жаніха)), п’юць, к сабе сына прызываюць. Сустрэліся мы і з абрадавай кантамінацыяй, калі акцыянальная і вербальная часткі складаюць працяглы абрадавы акт. Напрыклад, у замове “От чирьев”, запісанай ў в. Раманаў Лес Веткаўскага раёна ад Пагарцавай Фёклы Апанасаўны, 1930 г.н., спачатку трэба прамовіць замову, накіраваную на захворванне (да “Чирья-Василия” звяртаюцца з просьбай, каб ён не толькі хутчэй пакінуў чалавека (“*раба божьего (имя) освободи*”, “*к белу телу не прикасайся*”), а і каб у доме не з’яўляўся). Потым выконваюцца дзеянні (“смочить слюной свой безымянный палец и, трижды обведя им вокруг чирья, произнести”), і ў гэты ж час прамаўляецца наступная замова, якая пабудавана па прынцыпу магічнага параўнання: “*Как этому пальцу имени нет, так и у раба божьего (имя) тут бы боли не было и этому чирью места не было*”. Прыведзены магічны рытуал не расцягнуты ў часе, як, напрыклад, замова “Ад хлёўнага” (запісана ў в. Стаўбун ад Чуяшовай Галіны Фёдараўны, 1930 г.н.), якая мае складаную кантамінацыйную

архітэктоніку. Першая вербальная частка абрадавага акта выконваецца падчас выгану каровы ў поле. Яна складаецца з некалькіх сюжэтных тэм: заговорваецца “змяя чарадзея...” і “выганяецца скаціна на ранюю расіну”. Выкананне гэтай часткі, як бачым, адбываецца ранкам. Пры неабходнасці, калі карова не дае малака або калі яно цячо на зямлю, вечарам, пакуль жывёліна ідзе дадому, выконваецца другая частка абрадавага акта – акцыянальна-вербальная – на карову кідаецца соль і прамаўляецца замова, накіраваная на выгнанне нячыстай сілы. Прыведзеныя прыклады пабудаваны па ўмоўнай схеме “замова, дзеянне-замова”. На такой абрадавай кантамінацыі засяроджваў сваю ўвагу і Ул. Кляус: “...У рэальных абрадавых актах можа адбывацца злучэнне розных тэкстаў як бы ў адзінае цэлае. Тэксты... з’яўляюцца самастойнымі творамі, напрыклад, другі прамаўляецца пасля першага не адразу па яго заканчэнні, а праз некаторы, часам значны час і пры іншых абрадавых дзеяннях замаўляючага”. У адрозненні ад вышэйпрыведзенага меркавання, у “Замове-прысушцы”, запісанай ў в. Свяцілавічы Веткаўскага р-на ад Шалюты Марыі Якаўлеўны, 1931 г.н., у межах аднаго абрадавага акта адбываецца спалучэнне розных дзеянняў: спачатку са словамі замовы (“...*бралі ветачку якую, добра, калі з вярбы, а ці то з бярозы, вадою святою прыскалі, клалі ў сенцах або ў парозе і казалі: “Як ветачка гэта сохне і сохне, ды ў зямлю вернецца...”*), а праз некаторы час абрадавы акт завяршаецца магічным дзеяннем (“*Калі ветка высахне, то закапаць у двары нада...*”). Прыблізна такі ж прыныцп пабудовы магічна-заклінальнага акта (дзеянне-замова-дзеянне) прысутнічае ў “Замове-адсушцы”, з той толькі розніцай, што дзеянні і замаўленні адбываюцца непарыўна, адно за другім. Рэальнае дзеянне, якое выконваецца перад і пасля замовы замацоўваецца тэкстам, пабудаваным па прыныцпу магічнага падабенства “як... так: *“Ноччу, калі месяца няма, запальваюць дзве свечкі, бяруць нітку, прывязваюць да ўваходу ў сенцы і шэпчуць: “Як так нітка прывязана, так раб божы да рабы божай сэрцам прывязаны. А я як нітку парву ды спалю, дык і любоў таго парвецца і ў агні згарыць...”*” А потым *реуць нітку і спальваюць два канца на розных свечках...*”.

Даследуючы сюжэтыку ўсходнеславянскіх замоў, Т.А. Агапкіна аналізуе тэксты ад вывіху і ўдару і звяртае ўвагу на тое, што для замоўных формул гэтай тэматычнай групы характэрны тры матывы, якія ў той ці іншай ступені ўзаемазвязаны паміж сабой у розных версіях розных узроўняў. Матыў А: “Нехта (мужчынскі сакральны персанаж) ехаў вярхом, конь вывіхнуў нагу”; матыв В: “Сакральныя персанажы (жаночы/мужчынскі) замаўляюць хваробу (немач)”; матыв С: “Няхай прыклеюцца костка да косткі, жыла да жылы, кроў да крыві” (матыў аднаўлення цэласнасці цела) [5, 238]. З чатырох замоў “Ад звіху”, запісаных у Рагачоўскім раёне, толькі адна адпавядае вышэйпрыведзенай схеме. У тэксце, які паведаміла нам Сцяпанавы Надзея Неспераўна, 1929 г.н., з в. Хамічы, прысутнічаюць матывы А і С (падобную схему Т. Агапкіна адносіць да версій другога ўзроўня): “*Ехаў Ісус Хрыстос цераз калінавы мост, цераз ракітавы куст на вараном кане. Вараны конь спатыкнуўся, у раба божлага (імя) і звіх, і ўдар мінуўся. Амінь*”. У замоўных формулах “Ад звіху”, запісаных ад Восаравай Тамары Анатоўлеўны, 1934 г.н., з в. Курганне, да звіху звяртаюцца з просьбай-загадам: “*Звіх, звіх, не будзь ліх*”. У адным выпадку яго адпраўляюць “на вецер”, у другім – прысутнічае матыв аднаўлення цэласнасці: “*каб кожны сустаў на месца стаў*”. Яшчэ ў адной замове гэтай тэматычнай групы, запісанай ад таго ж інфарматара, галоўнымі дзеючымі персанажамі з’яўляюцца тры паны. Працэс аднаўлення цэласнасці адбываўся, пакуль паны купаліся. Яны неслі ад звіху зямлю, прымяралі да касцей, прыкладалі да суставаў: “*Ішлі тры паны, іскупаліся, косці з касцямі складаліся, няслі ад звіху зямлю і к касцям прымяраліся, і к суставам прыкладаліся*”.

У замове “Ад спалоху”, згодна з матывам А, святы Ягор едзе на сівым коніку, які “на змяі спатыкнуўся...”. Аднак спалох як захворванне не прадугледжвае парушэння цэласнасці, яе не трэба і аднаўляць, спалох трэба знішчыць. Таму матыв С мае выгляд: “*у раба божлага (імя) спуг мінуўся*” (в. Хамічы Рагачоўскага р-на)

Матыў састаўлення (вяртання) на месца прысутнічае ў замовах “Ад залатніку” (...*Стань, залатнічок, на месце ў залатым крэсле...*” (в. Востраў Рагачоўскага р-на); “*Залатнік, залатнік, залацішчанька, табе сесці на месце, на залатым крэсле...*” (в. Сямінаўка

Рагачоўскага р-на)); “Ад бяльма” (“чорны (сорт (сабака) – С.В.) – чалавечка на месца стаўляе” (в. Перакоп Рагачоўскага р-на)).

Калі паходжанне захворвання невядомае, яно выгаворваецца “от девки-лебедевки, от бабки-простоволоски, от мужа черного, от татарина злого,лихого... От черноволосых, от беловолосых, от рыжеволосых и от черноглазых, от всех причин... Отчитываю, отговариваю от всех недугов, злых людей, от всех переговоров, от всех причин...” (“Ад спуду” – в. Званец Рагачоўскага р-на). Захворванне таксама магло быць нагаворана (наслана) на чалавечка: “Пристала та, розжа, к (имя) с суду-пересуду, с черного глаза, серого глаза, с белого глаза, от своей робости и от своей глупости, от плохово людсково разговору, от девичьего смеху...” (“Ад рожы” – в. Званец Рагачоўскага р-на); “...Ад (імя) на бабу ўрок забірае... прыгаворны, ветраны, насыльны, падумны...” (“Ад зглазу” – в. Сямінаўка Рагачоўскага р-на); “Хто падумаў, пагадаў, каб забраў сабе...” (“Ад зглазу” – в. Княжынка Рагачоўскага р-на); “Лячу... з прыгавору, падуманае, пасмешнае, спужанае, уляканае...” (“Ад розных хвароб” – в. Серабранка Рагачоўскага р-на); “Закрой, Госпадзі, ... ад дальніх вачэй, ад чорных броў, ад ворага, на вецер пушчанага, на след наступленага” (в. Княжынка Рагачоўскага р-на); “Можжа, табе нароблена на хадзе, можжа, на ядзе, можжа, на выпіванні, можжа, на гулянні,можжа, твайго следу ўзята,можжа, табе нароблена на мерцвяка,можжа, пад парог, можжа, у печ, можжа, у агонь, можжа, у пасцель...” (“Ад розных хвароб” – в. Серабранка Рагачоўскага р-на). У апошнім прыкладзе дакладна акрэсліваюцца спосаб і месца насылення хваробы.

Прыведзеныя вышэй прыклады з’яўляюцца яскравым пацверджаннем выказванняў даследчыцы Т.Шчэпанскай: “Дарога, як сфера небыцця, лічылася крыніцай разнастайных захворванняў... У дарозе... прыставала яшчэ адна напасць – клы (так у народзе называліся разнастайныя пухліны: ад нарываў і гнайнікоў да грыж і злаякасных утварэнняў)” [6, 164, 162]. У нашым выпадку – гэта рожа – запаленчае захворванне скуры пераважна чырвонага колеру. Працтуем далей даследчыцу: “Павышаная небяспечнасць урокаў і прызораў, па павер’ях, ідзе ад прадстаўнікоў некаторых полаўзроставых груп: у замовах пералічваюцца старыя і сівыя, дзеўкі-доўгавалоскі, векавухі, чарнічкі, чарнаўкі, мужыкі-чарняцы. Усё гэта катэгорыі, выключаныя з сферы чалавечага ўзнаўлення, – акрэатыўныя катэгорыі. Найбольшая небяспечнасць урокаў ішла, па народных вераваннях, ад чужынцаў і незнаёмцаў” [6, 166 – 167]. Як паказваюць прыклады, запісаныя ў Рагачоўскім раёне, вышэйпералічаныя катэгорыі людзей могуць быць прычынай не толькі ўрокаў.

Стварэнне засцярогі вакол свайскай жывёлы – асноўны матыў замоў гаспадарчай тэматыкі. Той, хто замаўляе, сам стварае ахову пры дапамозе розных сродкаў: “пянічкам запусь, варотцамі зачынюсь”, “ясным месяцам агаражусь, яснымі зорамі асвятчусь”. Ён заклікае і карову не дапускаць і абараняць сябе ад нечысці, ты больш, што для гэтага яна мае ўласныя сродкі (“калючыя” рожкі, “брыкучыя” ножкі, “махучы” хвосцік): “Ты рожкамі адкаліся, язычком адмеліся, ножкамі адбрыкніся, а хвосцікам адмахніся, нячыстага да сябе не дапусці” (в. Гарадзец Рагачоўскага р-на).

Для таго, каб засцерагчы дом ад грому, трэбы чытаць малітву “Ад грому”. Гэту абавязковую ўмову ставіць сам Гасподзь: “... хто гэту малітву будзе чытаць, той не будзе ў агні пагараць...”. Надзейнай аховай з’яўляецца і крыж: “... крэст – ахрана раба божаі (імя) і ўсяму дому” (в. Сямінаўка рагачоўскага р-на). Адзначым, што замова ўяўляе сабой дыялог паміж божай Маці і Госпадам Богам, у якім раскрываецца біблейскі сюжэт раскрыжвання: “... – Сын мой, я не сплю, не ляжу, усё віжу, як цябе жыды ўзялі, на крэст ручкі распіналі, кроў пралівалі... – Маці, мая маці, то ні ёсць сон, а праўда была. Не глядзі на мае рукі, ды бяры крэст у ркі, ідзі на ўсяму свету...”.

Для паспяховага палявання неабходна забяспечыць нерухомасць жывёлы і птушкі, на што і накіравана “Паляўнічая” замова: “... У іх бы крылля падламліся, самі бы апусціліся, пер’я абарвалася і села б на бугор высокі...” (в. Хамічы Рагачоўскага р-на).

У сацыяльна-бытавой групе замоўных формул гучаць матывы насылення “таскі”, “разжыгання”, стварэння перашкоды. Уяўныя сітуацыі немагчымасці пэўнага дзеяння без пэўнай умовы – асноўны сродак дасягнення жадаемага ў большасці любоўных замоўных формул.

Апошнія адносяцца да такога тыпу магічных тэкстаў, якія нельга аднесці або да станоўчых, або да адмоўных. З пункту гледжання таго, хто прысушвае (або адсушвае), замоўныя тэксты маюць пазітыўную афарбоўку. Асноўны вынік, на дасягненне якога накіраваны гэтыя тэксты – падпарадкаваць пачуцці чалавека, магчыма нават, супраць волі апошняга. Таму для яго падобныя магічныя акты негатыўныя, нават небяспечныя. Самі тэксты ў нейкай ступені падмацоўваюць гэтую думку. Напрыклад, магічны рытуал прысушкі здзяйсняецца ў лазні, якая, па павер’ях усходніх славян, лічылася небяспечным месцам, звязаным з дзейнасцю нячыстай сілы. “Дзяўчына, якая апоўначы накіроўвалася для варажэння ў лазню, сімвалічна “ператваралася” ў ведзьму...” [7, 95]. Нават у зачыне, не першы погляд станоўчым (“Стану я, раба (імя), благаслаўся, пайду, перахрышчась”), замаўляючы выходзіць “з хаты ў дзверы, з двара ў вароты, пайду ў чыстае поле, ва ўсходнюю старану...”. Дзверы, вароты – вобразы сімвалічныя. “Вароты – сімвал мяжы паміж сваёй, асвоенай прасторай і чужым, знешнім светам” [8, 118]. У зачыне адсушак замаўляючы выконвае супрацьлеглы дзеянні: “Стану, не благаслаўлясь, пайду не перахрышчась, з хаты не дзвярамі, з двара не варотамі – мышынай гарой, сабачай трапой, акладным браўном...”. У замове “На каханне дзяўчыны” ў чыстым полі сядзіць сама Багародзіца. Гэты тэкст пабудаваны па прынцыпу магічнага падабенства: як Маці божая “баліць па сваім сыне, так бы па рабу божыю (імя) раба божая (імя) і балела, і гаравала, і ў вагне гарэла, не магла бы яна ні жыць, ні быць, ні піць, ні есці...” (в. Серабранка Рагачоўскага р-на). Па такім жа прынцыпу, толькі супрацьлеглай накіраванасці, будуюцца тэкст “Нагавора на разлуку”. І вобразы тут супрацьлеглыя: “Чорт ідзе вадою, воўк ідзе гарою. Яны разам не сходзяцца, думы не думаюць, мыслей не мысляць, плоду не плодзяць, пладовых размоў не гаворуць. Так бы і рабы божы (імяны) мыслей не мыслілі, плоду не пладзілі, пладовых размоў не гаварылі, а ўсё бы, як кошка з сабакай жылі” (в. Серабранка Рагачоўскага р-на). Дарэчы, па прынцыпу магічнага падабенства пабудаваны сюжэты 69,23 % любоўных замоў. Разгледзеўшы запісаныя намі ў Рагачоўскім раёне тэксты, можна сказаць, што гэты прынцып не з’яўляецца тут вельмі папулярным – такіх замоў толькі 21,42 %.

Для таго, каб “астудзіць” узнікшыя пачуцці, у замове, запісанай ад Хількевіч Ніны Раманаўны, 1926 г.н., з в. Серабранка Рагачоўскага раёна, жадаецца, каб дзяўчына здавалася юнаку “праставалосай, доўганосай і з імі з’яўляюцца парусальніцамі “шлюбна-рэпрадукцыйных норм” [6, 166] і таму не могуць быць парай “добра малойцу”.

Яшчэ адзін прыклад неадназначнасці любоўных замоў мы знайшлі ў тэксце “Астудныя словы”. Як паведамліла інфарматар, “гэтыя словы ўжываюцца для таго, каб зрабіць нямілым каго-небудзь або разлучыць з другім. Звычайна яны нагаворваюцца на зямлю, узятую паміж двух гор...” (в. Серабранка Рагачоўскага р-на). Зямля, па народных павер’ях, – адна з асноўных стыхій, увасабленне жаночага, нараджальнага пачатку. Аднак яна ўзята паміж гор – што для ўсходніх славян незвычайна. Нават для быліннага Ільі гэтая мясцовасць для жыцця не прыгодная. “Месца спачыну тых, хто перайшоў “в мир иной” звычайна размяшчаліся на ўзвышшах. Гэты славянскі звычай надзейна звязаны з міфалагічным вобразам гары як прыстанку памерлых” [9]. Дзеянні замаўляючага (акцыянальны кампанент гэтага магічнага рытуала) падмацоўваецца словамі замовы: “Выйду на шырокую вуліцу, спушчусь пад крутую гару, вазьму зямелькі ад двух гор...”. Па народных павер’ях, “маць-сыра зямля” з’яўлялася ахоўным сімвалам (успомнім звычай мець пры сабе жменю роднай зямлі пры далёкіх падарожжах). Існавалі ўяўленні пра лекавыя ўласцівасці зямлі (былінны асілак, аслабеўшы, прыпадаў да роднай зямлі, каб набрацца ад яе сілы). А ў вышэйпрыведзенай замове, мала таго, што яна ўзята паміж гор, на яе яшчэ нагаворваюцца словы, каб разлучыць людзей. І робіцца гэта без боскага благаслаўлення: “Стану, не благаслаўлясь, пайду, не перахрышчась...”. Калі паглядзець з другога боку, “спушчусь пад крутую гару” можа азначаць “спушчусь у яр”. У адрозненне ад гор, яры “адзначаны прыкметай рэлігійнай нечыстаты, чужасці...” [9]. У якасці закрэпкі гучаць словы-аховы “чур ад дзеўкі, ад праставалосай, ад жонкі, ад белага-лоўкі, чур ад старога, чур ад нехрысцяў, чур ад яшчараў”. І зноў мы сустрэліся з катэгорыяй людзей, выключаных з нармальнага чалавечых адносін. Сярод апошніх названы і яшчар – боства падземнага свету.

2. Кляус В.Л. Сюжетика заговорных текстов славян в сравнительном изучении. К постановке проблемы. – М., ИМЛИ РАН, “Наследие”, 2000. – 192 с.
3. Путилов Б.Н. Героический эпос и действительность. – Л., 1988.
4. Толстая С.М. Заговоры // Славянские древности. Т.2 – М., 1999.
5. Агапкина Т.А. Сюжетика восточнославянских заговоров в сопоставительном аспекте // Литература, культура и фольклор славянских народов. Мат-лы конференции (Москва, июль 2002). – М.: ИМЛИ РАН, 2002.
6. Щепанская Т.Б. Культура дороги в русской мифоритуальной традиции XIX-XX вв. – М.: Индрик, 2003. – 528 с.: ил.
7. Коваль У.І. Народныя ўяўленні, павер'і і прыкметы. – Гомель: Беларускае Агенцтва навукова-тэхнічнай і дзелавой інфармацыі, 1995. – 180 с.
8. Славянская мифология. Энциклопедический словарь / Науч. ред.: В.Я. Петрухин, Т.А. Агапкина, Л.Н. Виноградова, С.М. Толстая. – М.: Эллис Лак, 1995. – 416 с.
9. Панченко Е. Дохристианские представления славян о святости / www.auditorium.ru/books/725/stud5.htm

Гомельский государственный
университет им. Ф. Скорины

Поступило 16.04.04

РЕПОЗИТОРИЙ ГГУ имени Ф. Скорины